

Beneš, Pavel

[Slama-Cazacu, Tatiana. Limbaj și context]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1961, vol. 10, iss. B8, pp. 125-127

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106173>

Access Date: 27. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. M. Nestor se zabývá školní psychologií, volbou povolání a psychologií práce. Z externích pracovníků je významný C. Georgiade, který publikoval práce o poruchách řeči, o myšlení dítěte, o původu lži. I. Brucar vydal „Psychologii“ (1947), N. Bagdasar „Příručku psychologie“ (1934).

Klužská škola propagovala experimentální psychologii, zvláště testy. Vedoucím byl universitní profesor Fl. Ștefănescu-Goangă, dále k ní patřili Liviu Rusu (později estetika), Alexandru Rosca a také L. Bologa (srovnávací psychologie).

Na universitě v Jasech pracoval od r. 1926 jeden z autorů těchto „Dějiny psychologie“ M. D. Ralea, který studoval vlivy sociálního prostředí na duševní procesy. Škola v Jasech se přikláněla k francouzské variantě behaviorismu. M. D. Ralea publikoval „Odklad, specifická okolnost lidské psychologie“ (přetištěno 1957), „Problém podvědomí“ (Jasy 1926, přetištěno 1957), „Věda o duši“ (1926), „O saturaci duševních jevů“, „Poznámky o symbolu“, „Idea času v moderním vědomí“, „Psychologie a život“ (1938), „Vysvětlení člověka“ (1946).

V roce 1928 se stal profesorem v Jasech V. Pavelcu. Obíral se psychologií osobnosti, po roce 1944 pavlovovskou psychologií.

Po osvobození Rumunska opírá se rumunská psychologie o monisticko-materialistický názor a vychází z Pavlovova učení o podmíněných reflexech. Práce vycházejí v časopisech Culegerii de studii de psihologie (1953, 1954, 1955), Revista de psihologie, Revista de pedagogie, Analele romîno-sovietice. Mezi četnými přispěvateli čteme i jméno Tatiany Slamové - Cazacové, rovněž osobně známé československým psychologům.

Nakonec ještě připomeňme pečlivě sestavenou a prakticky roztríděnou bibliografii. — Celá kniha je imponující práce, na kterou mohou být rumunští pracovníci pyšní a která rozhodně přispěje k rozvoji psychologie v Rumunsku. Pavel Beneš

Tatiana Slama-Cazacu, Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și interpretării prin organizări contextuale. Ediția științifică, București 1959, 465 stran. Rozsáhlá práce Tatiany Slamové-Cazacové má stručný titul „Řeč a kontext“, ale z podtitulu, skládajícího se z vědeckých termínů běžných už v mnohých jazycích, je hned zřejmé její nové pojetí řeči z hlediska psychologického: jde o vyjadřování a chápání, o dvojici mluvčího a naslouchajícího.

Tato kniha, jejíž resumé (rumunsky, rusky a francouzsky) podává jenom zlomky myšlenek a podnětů, měla by být důkladně prostudována, a to v kontextu, protože může posloužit nejen lingvistům, ale i vychovatelům, pedagogům, lékařům, překladatelům, hercům i laikům. Ostatně knížka již vzbudila ohlas v zahraničí a vyšla na Západě u Moutona (ve Francii a Holandsku) ve sbírce Janua Linguarum. V knize se lehce orientujeme, protože je v ní připojen věcný rejstřík, a vítané jsou i bibliografické poznámky a bibliografie.

Hned na začátku vyzdvihujeme veliké výhody Cazacové; je pracovníci Psychologického ústavu při Akademii RLR, ale zároveň je znamenitou lingvistkou ovládající několik řečí. Svědčí o tom i práce, o které jsme už referovali (Relațiile dintre gândire și limbaj în ontogeneză, srov. Pedagogika 1960, str. 000—000). Dále zdůrazňujeme, že se spoléhá na metodu induktivní a experimentální. Neváhá dokonce tvrdit, že budoucnost náleží experimentální jazykovědě. Předběžné práce dávají autorce právo, aby se pustila do veliké syntetické studie. Můžeme povědět, že se její záměr zdařil.

Knížka je rozdělena na tři části. První má dvě kapitoly, kde podává dějiny zkoumání řeči, a ukazuje, jakou metodou bude postupovat. Druhá a třetí část mají po třech kapitolách. Druhá se obírá teoriemi o řeči a jazyce (dále ukážeme, jak je rozlišuje) a v třetí je jádro práce: Semnul și valoarea lui (Znak a jeho význam), Tehnica limbajului (Technika řeči) a Contextul. Kniha podává výsledky práce za 17 let (od r. 1942), je plná postřehů, a pro recenzenta je opravdu těžké referovat o ní jen na několika stránkách.

Nejdříve několik marginálií. Když autorka hovoří o různých jazykových směrech, obrací se proti extrémnímu strukturalismu („ale mluvit nebo psát o struktuře jazyka neznamená ještě být strukturalistou“); má pravdu, že protiklady mají platnost jenom v kontextu. Dřívějším badatelům vytýká, že studovali jazyk a ne řeč. Obrací se proto k otázkám dosud méně studovaným, k nimž patří i kontext. Dotýká se ovšem i vzniku řeči (podle Engelse). Opírá se o učení Pavlovo o signálních soustavách, a slovo je pro ni jako pro Pavlova signálné signálů. Pro vysvětlení znaku uvádí zajímavý přírámek: horečka, projevující se na těle, je symptom; teplota, kterou ukazuje sloupec rtuťi na teploměru, je symbol; záznam v ústíhce je vlastní znak. Šťastně kombinuje teorii s praxí a její postup je přísně logický. Studuje řeč jako živý organismus a postupuje jako anatom.

Třebaže Cazacová dala svému dílu název „Řeč a kontext“, neznamená to, že by nezkou-

mala také jazyk. Navazující na de saussurovské členění langue — parole, s kterým nesouhlasí, rozlišuje jazyk, řeč a mluvu (mluvu pokládáme za ekvivalent rumunského vorbire, které odpovídá francouzskému parole). V mluvě se užívá k dorozumění slov. Jsou to tedy slova, věty. Řeči jsou všechny prostředky sloužící k dorozumění. K tomu ovšem někdy slouží i mlčení (srov. Cum tacent, clamant), gesta, která jsou velmi výhodná pro rychlé dorozumění, mimika, neartikulované zvuky, smluvené značky, řeč barev, květin atd. S touto širokou definicí asi nebudou souhlasit všichni lingvisté, ale dají se v tak jemném organismu, jako je řeč, vést přesné hranice? Cazacová je nijak od sebe ostatně neodtrhuje, naopak podle ní mluva, řeč a jazyk tvoří dialektickou jednotu. Na jazyk pak ovšem zbývá to, co dává materiál k mluvě. Je to abstraktní realita existující v každém mluvčím, je to systém nebo i systém systémů. Zdá se nám, že leckdy sama Cazacová nedodržuje toto rozlišení a že na některých místech bychom očekávali termín jazyk místo řeč nebo naopak. Dá se to zjistit i z korektur. Ale věc pochopíme, když si uvědomujeme, že např. angličtina má pro řeč i jazyk jeden název, language, nebo že ruské „řeč“ znamená řeč i mluvu.

Řekli jsme už na začátku, že klíčem k rozluštění role jazyka je dichotomické rozlišení na mluvčího a naslouchajícího. Při zkoumání jazyka či řeči se vždy věnovalo více pozornosti jenom jednomu z obou partnerů. Dovolují si zde uvést, že jsem také vyšel z této bipolarity, jak také říká Cazacová, ve své kandidátské práci (srov. SPFFBU, 1960, A 9, str. 94—103) při vyřešení problému antepozice a postpozice přívlaku, když jsem využil rumunských konverzačních výrazů Bună ziua (Dobrý den!) a Noapte bună (Dobrou noc!). Také kvalifikuji své řešení jako psychologické. Vyslovil jsem pravidlo, že se antepouje tehdy, když mluvčímu je z námě spojení adjektiva a subjektiva, ale postponuje se, když mluvčí chce rozlišit substantivum a adjektivum. Ale v definici jsem neuvěřl výslovně naslouchajícího, i když je zde předpokládán. Ostatně i samomluva předpokládá partnera.

Naslouchající ovšem může převzít roli mluvčího a už svým postojem ho ovlivňuje; zde vidíme, v čem bude záležet kontext. U mluvčího rozeznává Cazacová dva momenty: organizare a exprimare, tj. uspořádání a vyjádření, a u naslouchajícího rozlišuje tři fáze: receptare, interpretare a intelegere, tj. recepce, interpretace a pochopení. Navzeme-li u mluvčího obsah sdělení (nebo spíše úmysl sdělit obsah) první fázi, máme na obou stranách, u mluvčího i naslouchajícího, trojfázovost. Je zajímavé, že podobné schéma se objevilo už v dvacátých letech u našeho znamenitého lingvisty Viléma Mathesiusse. Otiskuje je pozměněné ve svých skriptech Josef Vachek (Lingvistická charakteristika současné angličtiny, Praha 1958, str. 16). V jejích schématu je navíc role pisatele a čtenáře. U mluvčího rozeznávají věcný obsah (mimojazykovou skutečnost zprostředkovanou myšlením), vůli vyjádřit jej jazykovými prostředky, jazykovou stylizací (u Cazacové organizare), vůli projevit tuto jazykovou stylizaci navenek, pro mluvu (exprimare u Cazacové), která je vyslovena. U posluchače rozlišují vyslechnoutou promluvu s vůlí vnímat danou promluvu (to je u Cazacové receptare), potom jazykové dešifrování (tj. interpretare) a porozumění věcnému obsahu (tj. intelegere). Když místo výrazů „vyslovená a vyslechnutá“ promluva dosadíme „napsaná a přečtená“, máme vyjádření i roli pisatele a čtenáře. Můžeme mít jenom radost, že se stejná nebo téměř stejná myšlenka objevila nezávisle v různé době na různých místech. Je to dokladem její správnosti.

Terminu kontext, kterého se užívá v lingvistice už dluho, dala Cazacová nový obsah, rozšířený. To, co nazývá totálním kontextem, obsahuje vlastně troji kontext: verbální, explicitní a implicitní. Tu nejde o nějakou hříčku slov, je to hluboký pohled do souvislosti dění, samozřejmý u badatele, vyškoleného na klasické marxismu-leninismu. Verbální nebo diskursivní kontext obsahuje slova, věty, co bylo pověděno nebo napsáno. Do explicitního náleží např. intonace, pauza, gesta, mimika, celková situace, mimolingvistické znaky. Implicitní kontext zahrnuje to, co víme o mluvčím, co dovedeme vyčíst mezi řádky. Paradoxní je, že i z gramatického hlediska „úplné“ souvětí potřebuje situační koreláty, odkazy na pověděné nebo čtené, aby se mu rozumělo. Např. souvětí „Dones to Marti-
no o vi a rekni mu, aby přišel sem!“ je srozumitelné pouze z kontextu.

Cazacové však nejde jenom o teorii. Její práce vychází z praxe a je pro ni určena, např. také pro překladatele. Ukazuje, že leckdy je nemožné dokonale přeložit slovo, že se musí použít opisu, anebo že Panait Istraiti, který psal francouzsky, musel nakonec užít rumunského slova, když čerpal látku z rumunského prostředí. Na jiném místě uvádí, jak různý význam mělo slovo „láska“ např. u Catulla, v dolce stil nuovo, v rytířské společnosti provensálské, za italské renesance nebo za francouzského baroka. Prováděla také ankety (na str. 323—358) je popis různých experimentů, nejen pro překlad) o překladech, kde kladla takové otázky: „Pustíte se do překladu, aniž si napřed pročtete celou práci? Aniž víte, o čem je řeč?... Překládáte slovo za slovem, aniž si přečtete celou větu? Má celé dílo vliv na překlad někte-

rého slova? Vžíváte se do jiné jazykové soustavy, když překládáte do cizího jazyka?" apod. Autorka nechce věřit tvrzení, že by se literární dílo mohlo po částech zadávat k překladu různým lidem odděleně pracujícím.

Psychologický přístup k zkoumání jazyka by mohl a měl být na prospěch při učení mateřského jazyka i cizích jazyků. Učení izolovaných „slovíček“ je chybné stejně jako odtržené vysvětlování gramatických pojmů. Ze je zde potřeba i radikálního zásahu, ukazuje tento příklad. Čtrnáctiletý chlapec, žák osmé třídy (jinak velmi bystrý, v sedmé třídě měl prospěchový průměr 1,5), dlouho nedovedl pochopit, co je ve větě předmět. Až byl upozorněn na roli slovesa — tedy na kontext — porozuměl celkem snadno tomuto syntagmatu.

Ostatně nejnovější česká mluvnice (B. Havránek—A. Jedlička, Česká mluvnice, Praha 1960) už psychologické hledisko neopomíná, i když je to jenom v dodatku o slohu a i když není psychologická stránka jevu výslovně připomínána. Je tomu tak hlavně v paragrafu 227, str. 368 a n., o slohotvorných činitelích, které se zde dělí na subjektivní a objektivní. Mezi subjektivní podmínky projevu (tj. promluvy, mluvy, parole, vorbire) se zahrnuje povaha, temperament, osobní sklony a záliby mluvčího. Záleží na vzdělání mluvčích, na prostředí, v kterém žijí, na jejich schopnostech a pohotovosti. Za objektivní činitele se pokládá cíl a zaměření projevu, zda jde o sdělení, vysvětlení, přesvědčování nebo estetické působení, dále je objektivním činitelem situace a prostředí, záleží na tom, ke komu se obrácíme. Tato mluvnice se zmiňuje také o mimojazykových prostředcích doprovodných, o mimice, pohybech, gestech atd., tj. o řeči v širším smyslu podle Cazacové.

Energičtější zásah psychologů do zkoumání jazyka a řeči může být jenom užitečný. Není pochyb, že knížka Cazacové bude podnětem k zajímavým diskusím, už i proto, že lingvistům ponechává ke zkoumání jenom „abstraktní jazyk“ a otázku jeho vzniku, ne však řeč jako prostředek k dorozumívání. Aby se mohla účastnit diskuse i naše veřejnost, bylo by užitečné tuto knížku buď z rumunské nebo francouzské verze přeložit. Autorka i knížka si toho zasluhuji.

Pavel Beneš

Z maďarské psychologie. V roce 1959 vyšel v Maďarsku druhý ročník Psychologických studií (Pszichológiai tanulmányok II, Budapest 1959), shrnující téměř padesát prací maďarských psychologů. Nejen obsahově, ale i tematicky je tento sborník bohatější než jeho první ročník (o něm srov. mou recenzi v SPFFBU 1959, řada filosofická, B 6, str. 113—114). Přináší studie z obecné, experimentální, sociální, pedagogické, klinické, pracovní, nápravně pedagogické, kriminální, sportovní i vojenské psychologie a přihlíží rovněž k psychologickým problémům umění.

Z obecné psychologie nás zde zaujme např. článek Györgye Geréba, pojednávající o reflexometrickém výzkumu vlivu únavy na sportovce a vysokoškolské posluchače, a studie Zsoltá Tánzcsoe o formách percepčně-motorické koordinace v souvislosti se změnami vnímání za pohybu. V pracích z pedagogické psychologie je věnována velká pozornost problémům matematického myšlení studentů nejrůznějších typů škol (např. v článcích Hedviky Justové a Pála Rókusfalviho) i otázkám psycholinguistickým (cenná je zejména studie Edít Blaskoviclové o různém chápání významu slov v nestejných věkových stupních od 9 do 18 let.). Sporná je praktická hodnota článku Radnaiova o sebeocenoování a hodnocení druhých u žáků patnácti- a šestnáctiletých. Radnai sestavil na základě jejich odpovědí na dotazník učitelův zebraček žáků dvou tříd podle jejich znalostí z matematiky a dokazuje význam tohoto zkoumání pro případnou retuši klasifikace učitelovy. Činí to však tak složitým způsobem, že jeho metoda je v praxi na školách jen ztěžá použitelná. Nicméně všemi těmito studii prolíná snaha o uplatnění psychologických metod ve školské praxi a odlišuje je příznivě od mnoha dalších studií z pedagogické psychologie v tomto sborníku, poznamenaných nezdravým odbornickým odtržením od živých problémů současné školy.

Hodně abstraktní a povšechný ráz mají také příspěvky z lékařské psychologie uvedené zasvěceným referátem Bély Horányiho o úkolech klinické psychologie. Jistý zájem snad vzbudí psychologický rozbor životních dat nemocných žlučovými kamínky od Fiore Mesterové a příspěvek k poznání osobnosti nemocných tuberkulózou od Arpáda Mezeic a László Levendéla. V článcích z nápravně pedagogické psychologie je opět věnována značná pozornost problému slepých dětí. Studie z kriminální psychologie se obírají psychologickým rozбором sebevraždy sedmnáctileté dívky (Nora Némethová) a vraždou matky provedenou sedmnáctiletým chlapcem (Lucy Liebermannová a György Majláth).

Společensky velmi závažné a aktuální jsou studie z pracovní psychologie, zvláště práce László Rétihó, konkrétně zkoumající na základě širokého průzkumu psychické příčiny nehod u šoférů. Malý počet těchto studií (celkem jsou ve sborníku tři) proti jiným psychologickým